
Sergij Vilfan

137

IZVLEČEK

Kolonat je bil na Slovenskem razširjen samo ob zahodnem obrobju. Veljal je za civilnopravno razmerje, v katerem sta se združevala zakup in družbena pogodba. Odpravljen je bil l. 1945 oz. 1947. Etnografski muzej je l. 1953 organiziral terensko raziskavo, s katero je poleg drugega zbiral tudi gradivo o tem, kako so ljudje doživljali kolonat in kakšen je spomin nanj. Tako zbrani podatki o kolonatu so v članku povzeti v strnjem prikazu.

ABSTRACT

The originally Italian leasing-system in which the lease was called *colonia* and the tenant(-farmer) *colono* (pl. *coloni*) involved only the westernmost fringes of Slovenia. It was considered to be a relation governed by civil law and combining tenancy and social contract. It was abolished in 1945 and 1947 respectively. In 1953 a research team of the Slovene Ethnographic Museum visited the Goriška Brda region and, besides other activities, gathered evidence on how the population of this region had experienced the *colonia* system and what it had been like according to their perception. The information then gathered on the *colonia* (or *pars quota*) leasing-system is summarized in this article.

Kolonat v primorskem pomenu besede je na Slovenskem sicer geografsko obroben pojav, je pa v glavnih potezah¹ in glede nekaterih novejših političnih podrobnosti² razmeroma dobro znan. Namen tega prispevka zato ni, da bi z gledišča gospodarske, družbene in pravne zgodovine dopolnjeval že znana

¹ S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, za kolonat zlasti str. 101, 426-429, 441-442, 462, 464, 474-476. Literature, ki jo citiram na ustreznih mestih, v nadaljnjem ne ponavljam, razen če podatke iz nje navajam izčrpnije kot v navedenem strnjem prikazu, ki ga tukaj še bolj strnjeno povzemam samo toliko, kolikor je potrebno za razumevanje terenskega gradiva. Glavne l. 1980 citirane avtorje navajam zato tukaj samo sumarno: A. Gnirs (1916), A. Hribar (1923) E. Massi (1933), G. Perusini (1939), P.S. Leicht in G. Perusini (v knjigi *Testi e documenti*, Milano 1954), I. Vrišer (1954), I. Mihovilović (1956), L. Čermelj (1956), Hetzel (1957) z nadaljnjimi bibliografskimi podatki o mezzadriji v Italiji, B. Marušič (1957), J. Beran (skripta 1959), A. Lisjak (dipl. nal. 1977). Izčrpnije bibliografske podatke gl. v prvem navedenem delu.

² P. Stres, Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradišćanske do konca prve svetovne vojne, Goriški letnik, Nova Gorica 12-14 (1987), str. 175-203; isti, Oris kolonata na Goriškem od konca I. svetovne vojne do leta 1947, prav tam 15/16 (1988/89), str. 69-106. Navedeni so nekateri nadaljnji bibliografski podatki.

dejstva z novimi podatki na podlagi arhivskega in tiskanega gradiva. Namesto tega je prispevek v prvi vrsti namenjen pregledu ustnega izročila, ki je bilo l. 1953 nabrano pri terenskem delu ljubljanskega Etnografskega muzeja (zdaj Slovenskega etnografskega muzeja) v Goriških Brdih.³

Usmeritev h gradivu, zbranemu na terenu po ustnem izročilu in spominu domačinov, se približuje načinu zgodovinskih raziskav, ki je v zadnjem času zbudil zanimanje in dosegel velik ugled pod imenom "ustna zgodovina" (*oral history*). Na prihodnjem mednarodnem kongresu zgodovinskih ved (Montreal 1995) naj bi bila ustna zgodovina ena izmed glavnih tem. Pri tem se včasih pozablja dejstvo, da zbiranje ustnih pričevanj le ni tako izredna novost, saj npr. že narekovanje in zapisovanje memoarov ni tako daleč od tega načina dela. Ko smo pred kakimi štirimi desetletji zbirali gradivo v etnografskih ekipah (vzporedno z nami, le bolj v vzhodnih predelih Slovenije, sta občasno delovali tudi podobni ekipi iz Maribora in Celja), si še nismo predstavljali, da bo taka dejavnost nekoč postala skoraj posebna zgodovinska panoga. Sicer smo kmalu spoznali, da so ljudje bolj voljni odgovarjati, ko jim npr. pomagaš zdevati v kozolec, kot če samo sprašuješ za mizo, tudi ravnali smo se kolikor mogoče po tem, tehnika takega terenskega dela pa nam je ostala bolj stvar intuicije in praktičnih izkušenj kot predmet globokoumnih teoretično-metodoloških razmišljanj. Toliko le ob rob začetkom naše "oral history", ki s svojim imenom skoraj izziva k besedni igri z imenom prvega organizatorja etnografskega ekipnega terenskega dela pri nas - Borisa Orla. S tem člankom pa se ne nameravam uvrstiti med gojitelje te domnevno nove znanstvene veje, temveč ostajam pri uvodoma označenem ožjem namenu: pregledu gradiva, kakršno je pač bilo nabrano.

Gradivo bo bolj razumljivo in lažje bo presoditi, njegovo dokazno moč, če najprej povzamemo nekaj najbolj splošnih, v literaturi že znanih dejstev o kolonatu in njegovem bistvu. Beseda kolon (*colonus*) je pomenila kmeta nasploh, v tem okviru pa tudi nekaj specifičnih zvrsti poljedelcev, za katere so posebej uporabljali izraz kolonat. V pozni antiki je bil kolonat razmerje, v katerem je kmet obdeloval zemljo na odvisni kmetiji, ki je bil nanjo vezan; v primeri s sužnjem je veljal kljub tej vezavi za svobodnega. Poseg severnoitalijanskih mest na podeželje (*contado* kot mestno ozemlje) je nekako od 12. stoletja naprej v zvezi z mestnim tržnim in rentnim gospodarstvom ustvaril agrarno strukturo, ki se je razločevala od drugod uveljavljenega podložniškega sistema med drugim v tem, da so razmerja med lastnikom in obdelovalcem sklepali kot obojestransko odpovedljive civilnopravne pogodbe, s čimer je kolonova osebna odvisnost postopoma prenehala. Kmet je bil torej svoboden in je imel zemljo v - načeloma kratkoročno odpovedljivem - zakupu. Na mesto dajatev v podložniškem razmerju, ki so bile določene v stalnem (fiksni) znesku oz. višini (*pars quanta*) je pri kolonatu stopil gospodov delež pri vsakoletnem dejanskem donosu pomembnejših pridelkov (*pars quota*, npr. polovica - *mezzadria*, spolovina). Tako je kolonat nastal že v fevdalni dobi, vendar v družbah, v katerih je že bilo razvito mestno gospodarstvo, ki je pospeševalo osvobajanje prebivalstva. Poudarjati

³ Kolonat je bil razvrščen v skupino pravnega narodopisja. Podpisani sem se tega dela udeležil le nekaj dni. (Zapiski v arhivu Etnografskega muzeja, zvezek 10/32.) Glavno delo je v tej skupini opravila Marija Jagodic, pozneje poročena Makarovič (Zapiski prav tam, zvezek 29, 30), deloma pa je z gledišča stavbarstva sodelovala tudi Fanči Šarf (Zapiski prav tam, zvezek 16).

kolonat kot "fevdalno" institucijo pomeni prezreti njegovo bistvo kot pravno (nikakor pa ne nujno ekonomsko) svobodno razmerje.

Podobno kot v Furlaniji je bila tudi na Goriškem po zemljiškospostveni kolonizaciji prvotna enodružinska obdelovalna enota huba (*mansus > maso*). Zlasti pod beneškim gospodstvom (po l. 1420) so se v Furlaniji razširjali kratkoročni "navadni zakupi" (*affitti semplici*), pri katerih je začela prevladovati *pars quota*. Na Goriškem so bila agrarna razmerja precej pisana, vendar je na večini ozemlja očitno prevladoval podložniški sistem s hubami.⁴ Razmerja pa so bila že diferencirana. Ker je treba v zvezi s tem nekoliko precizirati navedbe v dosedANJI literaturi, o tem izjemoma nekoliko več: Leta 1537 je namestništvo nižjeavstrijskih dežel v tožbi vaščanov nekaterih goriških naselij proti goriškemu plemstvu razsodilo o spornem vprašanju, kdaj mora zemljiški gospod odhajajočemu kmetu plačati izboljšave, zlasti stavbe, ki jih je ta napravil na zakupnem zemljišču, posebno pa tedaj, če so si kmetje zemljo razdelili in si je vsak postavil svoja poslopja. Rzsodba je v bistvenih točkah prešla tudi v Konstitucije Goriške Grofije (*Constitutiones illustrissimi Comitatus Goritiae*).⁵ Razločevali so dedna zemljišča (emfitevzo, *livellzins, livellum perpetuum*, vsi ti izrazi so soznačni) in navadni zakup (*ius simplicis affectus, bona censualia*). Pri tem sta bili dogovorjeni zakupnina in delovna obveza. Razume se, da je imel glede odškodnine za investicije dedni zakupnik boljši položaj kot "navadni" zakupnik (*colonus simplex*), toda podrobnosti o tem nas tu ne zanimajo. Bistvo je, da so poznali kot "navadni" zakup, ki ga ima *colonus*, razmerje, ki je bilo razmeroma nestalno in ki so ga pojmovali kot rabokup (*locatio conductio* po rimskem pravu). Zdi se, da je tu beseda *colonus* že prehajala na določena kratkoročna razmerja. Ob tem tudi ne gre prezreti, da so spor sprožili samo prebivalci nekaterih vasi. Večina jih je bila v Furlaniji, nekatere pa tudi na slovenskem ozemlju: Kopriva, Medana, Biljana in Vipolže. Na ozemljih klasičnih podložniških razmerij sporna vprašanja očitno niso bila tako aktualna. Vsi ti podatki so premalo izčrpni, da bi mogli iz njih izvajati povsem določne sklepe, vendar je dovoljena domneva, da so se med "navadnimi" koloni že skrivali tudi kmetje v pravem kolonatskem razmerju. Gotovo pa je, da so v teh krajih v 16. stoletju za kmečke zajme že zavestno uporabljali pojme iz rimskega prava, to pa je bilo v prid odpovedljivim zakupnim razmerjem in s tem tudi kolonatu.

Avstrijski Obči državljanski zakonik iz l. 1811 je pogodbe, po katerih je zemljiškemu lastniku pripadal delež pridelkov kot *pars quota* (npr. polovica, tretjina), v § 1003 št. 1 za družbene pogodbe. To je v praksi pomenilo, da je lastnik kot nekak "družabnik" nadzoroval obdelovalca.

Odprava fevdalnih razmerij (zemljiška odveza) v letih po marčni revoluciji kolonata ni prizadela, saj je veljal za odpovedljivo civilnopravno pogodbo in ne za fevdalno podložniško razmerje. Možen pa je bil odkup s plačilom polne

4 M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega Primorja II, SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 3, Ljubljana 1954.

5 Za rzsodbo gl. A. Gnirs, Das Görzer Statutbuch, Eine deutsche Ausgabe der Friauler Constitutiones des Patriarchen Marquard als Görzer Stadtrecht seit dem 15. Jahrhundert, Wien 1916; Konstitucije: *Constitutiones illustrissimi Comitatus Goritiae*, 1604, ed. secunda Ulini 1651 itd., Cap. XI, XII in nadaljnje izdaje.

odškodnine.⁶ S tem je kolonat dokončno prešel med obligacijska razmerja po civilnem pravu in bil bolj ali manj prepuščen dogovoru med strankama, v katerem je imel gospodar v normalnem primeru pač večjo besedo. Treba pa je poudariti, da je razmerje v praksi bilo precej drugačno kot po strogi normi. Čeprav je namreč bilo brez posebnih težav obojestransko odpovedljivo, so bile odpovedi razmeroma redke, tako da je določeno posest lahko imelo več generacij kolonskih družin.

Kolonat je bil razmerje, ki je bilo od nekdanj tudi na strani gospodarjev v socialnem pogledu dokaj pristopno, zlasti meščanom, pa tudi drugim premožnejšim ljudem. Zato je kolonat gotovo ena izmed poti, po katerih se je tudi nekaterim Slovencem, če so bili lastniki kolonskih zemljišč, bolj kot v drugih deželah odpirala pot v veleposestniško kurijo deželne zboru.⁷

140

Po večletnih političnih in zakonodajnih pripravah je goriški deželni zbor l. 1914 sprejel zakon, imenovan Postava o kolonski pogodbi, ki naj bi se začel uporabljati 12. novembra 1915. Med drugim je določal šestletno trajanje kolonske pogodbe. Izvajanje zakona pa se je zaradi izbruha vojne zavleklo, in nazadnje je zakon z uvedbo italijanske ureditve postal obsoleten.⁸

Pod Italijo sta Družba lastnikov poljedelskih zemljišč in (socialistična) Zveza poljedelskih delavcev junija 1921 sprejeli dopolnjeno kolektivno kolonsko pogodbo, ki je določala, naj kolonske pogodbe trajajo osem let, in je na Goriškem veljala za sedem briških občin. Kmalu nato, novembra istega leta so na Goriško razširili veljavnost italijanske zakonodaje o agrarnih pogodbah.⁹

Od l. 1928 je tudi na Goriškem veljal italijanski civilni zakonik, *Codice civile* (1865), ki je vseboval okvirna določila o kolonatu (*mezzadria o masseria o colonia*), in sicer v posebnem razdelku poglavja o rabokupu, v katerem je bila za pojem kolonata značilna delitev pridelkov (namesto fiksne zakupnine). Ta pravna opredelitev je imela - podobno kot po avstrijskem Občem državljanem zakoniku - posledico, da sta lastnik in kolon veljala za družabnika (*cultivatori associati*), pri čemer so šteli, da kolon vlaga v družbo tudi nekaj svojega kapitala (npr. orodje, nekaj živine). Še prej kot so bila na Goriškem uveljavljena ta določila, je fašistična uprava l. 1927 določila nove splošne pogoje za zakupe zemljišč, med drugim za Brda in Vipavsko, kjer so ločili med kolonskim zakupom (*affitto colonico*) in mešanim zakupom (*affitanza mista*). Ti splošni pogoji so dopolnjevali zakon tako, da so jih imeli za obvezno sestavino posamičnih pogodb. Na Goriškem naj bi se po teh pogojih pogodba sklepala za tri leta, kolon

⁶ V Enciklopediji Slovenije (l. Ljubljana 1987, str. 23) mi je lektor(ica) "popravl(a)" besedilo, kakor da zemljiška odveza ni odpravljala agrarnih razmerij, ker so jih šteli za civilnopravna. To bi pomenilo, da nobenega agrarnega razmerja niso odpravili. Pravilno se glasi stavek, da niso odpravili razmerij, ki so jih šteli za civilnopravna, kar bistveno zožuje obseg ohranjenih razmerij, med katera je štel tudi kolonat. Klasičen primer nedopustnega posega v tuje tekste, saj postavlja pomen na glavo.

⁷ V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, zlasti str. 268-369.

⁸ Zakonik in Ukaznik za Avstrijsko-Ilirsko Primorje 1914, XV. izdatek, št. 21, Zakon z dne 24.5.1914. Nemško besedilo uporablja za udeleženca razmerja besedi *Padrone* in *Kolone*. V slovenskem besedilu sta glavna udeleženca "kolonskega razmerja" označena kot "gospodar" (včasih s pristavkom "zemljišča") in kot "obdelovalec zemljišča (kolon)", predmet kolonske pogodbe pa je "kolonsko posestvo (kolonija)". Če kolon da zemljo drugemu v kolonat (kar sme le z gospodovim privoljenjem), nastane "podkolonat". Prim. tudi Stres (kot v op. 2, 1987), str. 181-201. Prim. tudi spodaj op. 16 o sotanih.

⁹ Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 78-80.

pa bi bil moral vložiti v družbo vsa orodja in tudi živino. Obdelavo naj bi vodil lastnik. Splošni pogoji so bili kot "generalne norme" ali "listina spolovinarstva" izenačeni za vso državo l. 1933.¹⁰

Na splošno velja, da kolonat v raznih časih in krajih ni bil v vseh pravnih normah opredeljen popolnoma enako in da meja med njegovimi zvrstmi na eni strani in navadnim zakupom na drugi ni bila vedno ostra. Za najbolj značilno obliko kolonata gre, če je gospodar

- v praviloma kratkoročnem, obojestransko odpovedljivem in zato pravno svobodnem obveznostnem (obligacijskem) razmerju prepustil obdelovalcu nekaj zemlje v monokulturi (npr. vinograd, sadovnjak) za obdelavo, zato pa si je izgovoril del (2/3, 1/2, 1/4 itd.) vsakoletnega dejanskega pridelka;

- imel pravico, da na tej zemlji odloča o obdelavi (začetek setve, trgatve itd.);

- prepustil obdelovalcu za čas trajanja pogodbe stanovanje, gospodarska poslopja in nekaj obdelovalne zemlje, prejemnik pa je moral pogostoma za to oddajati neko dajatev ali nekaj dni odplačno ali neodplačno opravljati dela za gospodarja;

- praviloma pogodbeno obvezal kolona, da tudi sam prispeva nekaj pridelovalnih sredstev.

Druga in četrta alineja vlečeta na stran družbene, prva in tretja na stran rabokupne (zakupne in najemne) pogodbe.

V tej razviti obliki je kolonat nastal v severnoitalijanski družbi in je na Slovensko (Goriška, Istra; del Vipavske in Krasa šele pozno) pljusnil le na obrobju. Zato tudi številčno ni nikdar prevladoval na večjih ozemljih in je imel svojo težo bolj kot lokalni socialni problem in kot svojevrstna zanimivost za opazovalca z alpske strani.

Leta 1902 so na danes Sloveniji pripadajočem delu Primorja našteali samo 537 kolonskih kmetij, od tega skoraj štiri petine na Goriškem. Po statistiki iz 1931 je na Goriškem po dejavnosti hišnega gospodarja štel med mezzadre in kolone le 1,7 % prebivalstva. Te družine so bile po številu članov (6,2) povprečno najbolj številne. Tedaj je bilo v Brdih in v delu Vipavske 507 družin s 3065 člani, l. 1936 pa 478 družin z 2970 člani.¹¹

Med drugo svetovno vojno so organi slovenske oblasti delno razlašali veleposest (Odlok Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 21.9.1943). Kolonat kot tak še ni bil odpravljen, pač pa so omejevali višino oddaj na 25 % pridelka, ki so pripadali nerazlaščenim gospodarjem, živečim v Brdih, drugim pa so jih zasegli (sklep 8.9.1944). Učinkovitost in trajnost ukrepov je bila odvisna od tega, kdo je kdaj obvladoval položaj. Po vojni je Zavezniška vojaška uprava (podnjo so Brda spadala kot del Cone A) skušala vztrajati pri predvojni ureditvi, sporno pa je ostalo predvsem vprašanje o višini lastnikovega deleža.

Medtem je bil na slovenskem ozemlju, ki je po mednarodnem pravu že pripadalo Jugoslaviji, 17. decembra 1945 sprejet Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.¹² Njegov namen je bila odprava "še obstoječih

¹⁰ Vilfan (kot v op. 1), str. 474-475, lit. 476; Stres (prav tam), str. 75-86.

¹¹ Vilfan (kot v op.1), str. 462, 475 in tam navedena lit.

¹² Ur. list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije 32-397/45, obj. 19.12. 1945.

fevdalnih in njim podobnih odnosov, ki so v nasprotju s pridobitvami narodnoosvobodilne borbe." Potem ko je bil ustrezni del Cone A pridružen Jugoslaviji, so nanj razširili predpise o razlastitvi zemlje, ki so jo obdelovali koloni.¹³ Pri odpravi kolonata je šlo torej za specifično zakonodajo same Slovenije. Razlaščno zemljo so najprej (drugače kot v Coni B) prepustili kmetijsko obdelovalnim zadrugam, ki pa so jih po letu 1950, največ l. 1954/55, odpravljali in zemljo prepustili agrarnim interesentom, zlasti nekdanjim kolonom.¹⁴

Ekipa Etnografskega muzeja se je torej l. 1953 na terenu seznanjala s kolonatom, ko so bila kolonatska zemljišča razlaščena in pod upravo zadrug, torej v nekem prehodnem času. Minilo je komaj kakih šest let, odkar je bil kolonat odpravljen, torej so se ga poročevalci še dobro spominjali.¹⁵

142

Zapisanega zbranega ustnega gradiva seveda ne prikazujem ne v celoti, ne po zaporedju zapisov, temveč kolikor mogoče zaokroženo in v kratkih povzetkih.

Kmetje oz. obdelovalci so se v glavnem ločili na:

- *svojake*, ki bili lastniki hiše in zemljišč;
- *kešonarje*, ki so imeli samo hišo ali še te ne in so se preživljali z dnino (*žrnado*);
- *kolone*, ki so kmetovali na tuji zemlji po pogodbi;
- *ničarje*, t.j. reveže.

Precej močna je bila zavest o socialnih razlikah med temi skupinami; "svojaki so se držali gor" (bili so bolj ponosni). Pravili so, da so bile kmetije svojakov bolj skrbno urejene in obdelane kot kolonske.

Kešonarji s hišo so bili torej podobni kajzarjem v drugih predelih Slovenije, brez lastne hiše pa gostačem. Redkeje so tiste, ki so imeli le hišo, označevali z italijanskim izrazom *sottani*, *šotani*¹⁶; za kešonarje so rekli, da se *prekladajo* (so nestalni), pri čemer je treba misliti na gostače. Oba izraza in njuna nekoliko ohlapna raba spominjajo na osebenj(ar)je v osrednji Sloveniji.

Lastniki kolonskih zemljišč, gospodarji, so bili nekateri plemiči, nekaj domačinov oz. meščanov in nekaj cerkvenih pravnih oseb. Za slednje je veljalo,

¹³ Potem ko je Ljudska skupščina FLRJ 15.9.1947 razširila veljavo jugoslovanske zvezne zakonodaje na novo pridobljena ozemlja, je tudi Prezidij Ljudske skupščine LRS 18.9.1947 razglasil Ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov LRS na področje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo k ozemlju FLRJ, kolikor pripade to ozemlje LRS (Ur. list LRS 39-211/47). Na tej podlagi je vlada LRS 21.11. sprejela Uredbo o določitvi, kdaj začnejo teči in kdaj iztečejo roki, ki so določeni v predpisih LRS, za ozemlje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo, kolikor je pripadlo to ozemlje Ljudski republiki Sloveniji (Ur. list LRS 48-289/47).

¹⁴ O vsem tem zelo izčrpno Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 89-106.

¹⁵ Ker ankete potekajo praviloma na podlagi točno zastavljenih vprašanj, govorim v zvezi s tem rajši o poročevalcih kot o anketirancih. Imeli smo sicer nekaj pripravljenih vprašanj, vendar smo se pri delu glede na različne okoliščine (zlasti glede na odzivnost osebe, s katero smo se razgovarjali) po navadi usmerjali na določen vsebinski sklop. Tedanji poročevalci bi bili danes stari kakšnih 100 let in več. Nekatera imena: Jožef Sfiligoj, Drnovk; Andrej Sirk, Višnjevk; Ernest Toroš, Plešivo; Anton Juša, Dobrovo; Alojz Vuga, Dobrovo; Jožef Polenčič, Dobrovo; Anton Simčič, Fojana; "pri Polenčič", Fojana; Oskar Kavčič, Medana; Andrej Simčič, Medana.

¹⁶ Izraz *sottani* so v 17. stol. poznali tudi vzhodno od Trsta v pomenu podružnik (=kajzar na gmajni). *Sottano* je prešel nepreveden tudi v nemško besedilo goriškega deželnega zakona o kolonatu iz l. 1914, prav tako pa so ga tudi v slovenskem besedilu pustili neprevedenega in so ga dali v narekovaj. Stara slovenska beseda *podružnik* je bila v knjižnem jeziku pozabljena.

da so kolone najmanj izkoriščale. Večji zemljiški lastniki (veleposestniki) so za oskrbovanje svojih posestev imeli oskrbnike (*fleharje*, iz nem. *Pfleger*), včasih imenovane tudi *guardjan* ali *kaštald* (iz lat. *gastaldus*). Gospodarja so koloni onikali, nagovarjali s "častitim gospodom" in se jim morali ob srečanju priklanjati, česar so se morali navaditi že otroci.

Lastnikov so se poročevalci dobro spominjali; kolikor so bili sami iz takih družin, so celo poznali nekaj družinskih tradicij o izviru. Tako je F. Šarf ob obravnavi hiše po tradiciji zapisala družinsko zgodovino gospodarjev v Drnovku. Družina Juša naj bi bila prišla iz Benečije. Začetnik veleposestva v Drnovku (rojen okrog 1810, umrl 1884) je imel 40 kolonov: v Drnovku, Višnjev(i)ku (v nadaljnjem pišem obliko v Višnjevku), Gradnem, Slavčah, Biljani, Medani in nekaj v Furlaniji. Umrl je brez otrok in je zapustil posestvo več nečakom tako, da je tisti, ki je ostal pri hiši, dobil nekoliko večji delež. Ni šlo za realno delitev, temveč za solastnino, pri kateri so si delili pridelek vina in oliv po ključu, določenem po številu delavcev pri trgatvi oz. obiranju: prevzemnik hiše jih je lahko zaposlil pet, drugi dediči po štiri. Seveda je vsak solastnik skušal najeti najbolj urne delavce in razumljivo je, da je tak način delitve povzročal nenehne prepire. Verjetno je moralo pozneje priti do realne delitve. Sin prevzemnika hiše je baje posestvo zapravil z lovom in s konji (take razlage propadanja so pri uglednejših hišah tudi drugod zelo pogoste, op. S.V.), tako da ga je na "sodišču" (torej najbrž na dražbi) kupil drug veleposestnik, O. iz vasi Breg. - Drugo izročilo iz Plešivega: Pripovedovalčevo (tedaj je imel 81 let) rojstno hišo sta nekdanj imela brata francoskega rodu Constantini (pravnik in zdravnik), ki sta iz Francije pobegnila med francosko revolucijo. Prišla sta v Čedad in slišala za premoženje, ki je bilo na prodaj pri Medani, ga kupila in se tam naselila. Eden je ostal tukaj, drugi se je vrnil v Francijo. Imela sta pet kolonov in kos zemljišča v lastni režiji. Posestvo je dobilo ime Konstantinišče. Koloni so delali, kar so hoteli in premoženje je propadalo. V Krminu je bil veletrgovec Portelis (?), baje tudi francoskega rodu, ki je Konstantinišče zalagal s potrebščinami, zato pa je ostalo vse njemu. Tudi on je moral pozneje kolon(i)je prodati. L. 1953 so bile na Konstantinišču štiri družine. Vsekakor zanimiv primer dokaj starega izročila, ki v jedru gotovo precej drži. - Za grofe Baguer, ki so pridobili grad Dobrovo z zelo številnimi koloni (baje okrog sto), so vedeli povedati, da so bili španski državljani, kar je po prvi svetovni vojni povzročalo težave z vojno odškodniuno in obnovo, tudi kolonskih zemljišč. Pravili so, da so bili Baguerjevi koloni najbolj siromašni. Zadnji lastnik iz družine Baguer pa je v Dobrovem ostal v razmeroma dobrem spominu.

Po vrsti gospodarjev so tudi kolone razločevali na grofovске, gosponjske in cerkvene. Nekdo je od svojega očeta vedel, da so bili *narhorš* gospodarji gosponjski v Medani.

O izvoru kolonov na splošno ni bilo veliko podatkov. Šlo je pač verjetno največ za družine, ki so že po prednikih bile v tem položaju, kar so nekateri poročevalci za svojo družino izrecno trdili tudi do treh rodov nazaj. Za nekega posameznika pa so vedeli povedati, da je kot kmet-svojak zapravil premoženje in na nekdanji svoji zemlji ostal za kolona, potem pa si je opomogel in se naselil na lastnem svetu pri Krminu. Če je svojak postal na svojem prejšnjem svetu kolon, si je lahko izgovoril ob prodaji pravico, da svojo posest reši (dobesedno: da *se reši*). Ta izraz je lep primer, da novejši pravni termin rešilni kup ni papirnata skovanka. (O dejavnosti italijanske organizacije *Ente par la rinascita / agraria /*,

ki je med obema vojnama tudi na Goriškem pridobivala slovensko zemljo, da bi nanjo naselila Italijane, v zapiskih ekipe ni bistvenih podatkov.)

Omenja se, da so šli za kolone tudi hlapci, ki so bili daljši čas pri nekem gospodarju, ko so se poročili. Poročevalec iz Drnovka je vedel povedati, da se je njegov oče l. 1866 poročil in najel kolonijo. Izmed sinov je eden ostal doma, drugi so bodisi najeli kolonijo, ali pa šli v Ameriko.

Koloni so v slovenskih predelih živeli največ v "malih" družinah. To pomeni, da je bil - podobno kot tudi na hubah in njenih naslednicah - v vsaki generaciji le po en poročen par. Bratje in sestre kolonskega para, ki so se hoteli poročiti, so si morali poiskati druge možnosti za obstanek. Gospodarstvo je po navadi prevzel najstarejši sin, ni pa bilo nujno tako. Drugi so šli na to ali ono prazno kolonijo. Oče je takim dal kako kravo, orodje ipd., da so ga *spravili na stol*. (Očitno gre tu za začetni kapital, ki ga je moral imeti bodoči kolon, op. S.V.) Nekateri otroci so šli v službo, k vojakom itd. Kolonskih otrok niso dajali v šolo, kvečjemu če je pomagal kak duhovnik.

Prevzem po enem samem sinu pa ni veljal brez izjem. Že iz literature je znano, da je v Italiji kot klasični domovini kolonata včasih živelo v enem gospodarstvu več zakonskih parov iste generacije¹⁷, da so torej obstajale "velike" družine, za kakršne se je v literaturi uveljavilo tudi ime zadruga, družinska zadruga. Da se je to dogajalo v Furlaniji, je bilo znano tudi našim poročevalcem, toda zapisali smo tudi spomin na primer, da sta slovenska kolona v Brdih s svojima ženama gospodarila skupaj. To dokazuje, da je meja med veliko in malo družino pač v neki manjši meri gibljiva, zlasti pri kolonih. Ta pojav lahko razložimo tako, da je zelo gibčni in prilagodljivi sestav kolonij (ki so jim lahko znotraj enega veleposestva zemljo po potrebi dodajali in odvzemali) omogočal tudi bolj spremenljivo sestavo družin glede na to, kako bo dosežena boljša produktivnost. Nasprotno je trdni, stalni sestav kmetij po hubnem sistemu v večini Slovenije zoževal možnosti za velike razpone v sestavu obdelovalčeve družine.

Bilo pa je tudi pri kolonatu mogoče, da je kolon najel za delo hlapce ali dekle.

Koga bo gospodar vzel za kolona, je bilo stvar dogovora, pri čemer so - kot pri pogodbah sploh - lahko posredovali tudi mešetarji. Včasih je odhajajoči kolon sam priporočil naslednika, češ "*fitajte*" temu in temu. Kdor je stopil kot obdelovalec v kolonsko razmerje, je "*vzel, kolonstvo hor*." V Višnjevku so mi trdili, da so pogodbo sklenili kar pri gospodarju in da kolon nekdanj ni imel pogodbe v rokah. Ko je nastopil nov kolon, so napravili inventuro. Nastop novega kolona so zato včasih označili z besedami "ko smo trte šteli," kar so nekdanj opravili z zarezami z nožem na palico. Palice je hranil gospodar za obračun ob kolonovem odhodu.

O samem kolonskem razmerju so vedeli povedati, da so bila pravila zelo neenotna. V glavnem so imeli kolonat za vrsto zakupa (*lokacijon* iz lat. *locatio conductio*, it. *locazione*). V zakup je lahko nekdo, npr. obrtnik, vzel tudi posamezno parcelo, vendar tedaj ni veljal za kolona temveč za *fitnika*, ki je plačeval najemnino ali zakupnino - *fit* (iz it. *affitto*).

¹⁷ S. Vilfan, Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev, v: Slovenski Etnograf 6-7 (1953-54), str. 161-162.

Predmet kolonatske pogodbe, *kolonija*, je obsegal praviloma stanovanje, gospodarske pritikline in zemljišča. O gospodarskih stavbah so vedeli povedati, da po starem koloni niso imeli pravih kleti in sodov, temveč da so svoj del mošta takoj prodajali. Kot smo pravkar omenili, zemljišča ene kolonije niso bila stalno ista (kot pri podložni hubi v fevdalni dobi), temveč so jih sestavljali glede na zmožnosti delovne sile, s katero je razpolagal kolon. Tako so v praksi ločili kolonije na velike in majhne. V Medani so hiše in brajde ostale stalno pri eni koloniji, njive pa so menjavali - seveda po dogovoru z gospodarjem - po potrebah kolonove družine. Zemljišča niso bila nujno sklenjena, med kolonskimi parcelami so bila lahko zemljišča svojakov itd. Glavni predmet kolonskega razmerja so bili vinogradi in v novejšem času lahko tudi sadovnjaki. Vinogradi nekdanj niso bili tako gosto sajeni kot sredi 20. stoletja, "bili so bolj brajde". V Medani je bivši kolon opisal svojo nekdanjo kolonijo takole: 300 trt, 50 češp, 100 črešenj, 20 fig. Izjemoma je bilo mogoče, da je nekdo imel lastno hišo ali tudi zemljo, gospodaril pa je na obdelovalnem svetu, ki ga je vzel v zakup kot kolon.

Gozdovi so vedno ostali v lastnikovi oskrbi. Kolon je moral lastnika vprašati, kje naj seka kole za trte ali gradbeni les za popravilo stavb. Ni bilo nujno, da bi kolon prinesel na kolonijo tudi svoje orodje. Večje izboljšave je smel opraviti le z gospodarjevo privolitvijo. Praviloma je za gradbena dela poskrbel lastnik, ki je najel delavce, kolon pa je pri tem opravljal pomožna dela.

Glede materialnih obveznosti kolona je do druge svetovne vojne veljalo pravilo, da gresta lastniku dve tretjini grozdja, mošta ali vina, kolonu pa preostanek. Ponekod je veljal *fit na treči del*, pri katerem so oddajali le tretjino. (Nekateri, zlasti mlajši poročevalci so imeli v spominu *četrti tal* kot poznejšo odmero, pri čemer gre po zgoraj povedanem le za zadnja leta.) Pri tem je kvalitetnejši del pridelka pripadal gospodarju: cvet je dobil lastnik, prešanino kolon, ki so mu pripadale tudi tropine. Pri izračunih količin so si pomagali s tem, da so *rezali v špice*, delali zarezne na *palico* tj. zarezovali na rovaš. Če je kolon imel klet, so mastili grozdje doma, mošt pa je moral kolon potem odpeljati h gospodarju. Nekoliko manj ustaljena so bila videti pravila v zvezi s sadjem; tako je bilo slišati, da so od breskev dajali 40-50 % pridelka, od češpelj polovičo (v Medani tretji del) itd., vendar so se pri tem pogodbe zelo razlikovale. Če je gospodar ali njegov poljski čuvaj (vardjan) med trgatvijo (*vandima* od ital. *vendemmia*) ugotovil ali trdil, da je kolon skušal pridelek utajiti, domnevnega storilca niso več pustili blizu, temveč so grozdje potrgali sosedje.

V navadi pa so bile tudi nekatere manjše dajatve, ki spominjajo na nekdanje male pravde v podložniških razmerjih, npr. dve piščeti, trije pari piščancev, jajca ipd. Veljale so za *šenk* ali *priznanje*. Načeloma niso bile pravno obvezne, njihov pomen je bil bolj simboličen, kar lepo izraža ravno beseda priznanje.

Zlasti v starejših časih je bil kolon dolžan delati tudi nekaj *robote* ali *žrnade*. Ali in koliko, je bilo odvisno od dogovora, npr. je bilo lahko določeno, da bo delal 12 dni na leto ob lastni hrani. Drugod je delal ob gospodarjevi hrani. Zdi se pa, da robota ni bila vedno zapisana v pogodbi. V nekem konkretnem primeru je moral kolon do l. 1912 delati zastonj 25 rabot na leto. Na gospodarjevo zahtevo je moral delati tudi več, dobil pa je za to polovično plačilo. V zvezi s tem so ostale v spominu določene trdote, npr. če je gospodar zahteval roboto od matere z otroki. - Poleti so začeli delati tudi ob treh zjutraj. Če se je vreme pokvarilo in je kolon odšel z dela, "niso pisali nič" (= dneva niso šteli). Lahko pa so se zmenili

za opravljanje četrtin ali polovic žrnade. Kadar je bil kolon na tekočem s svojimi opravki, je lahko šel delat na dnino (žrnado), kamor je hotel.

Opišimo še konkreten primer celotnega razmerja iz Fojane, kot ga je povedal nekdanji kolon: Imel je 12 njiv (njiva je mera kakih 35 arov, ki ustreza furlanskemu *čampu*, op. S.V.) zemlje, od katere je do l. 1922 oddajal dve tretjini vina. Imeli pa so več sadnega drevja kot trt, ker je več neslo. Za hišo in *ravnino* (polje) je plačeval najemnino, povrhu še enega purana ne leto. Poročevalec je delal 50 *dnevníc* (tlake, op. S.V.) na leto, vendar je preciziral, da je bilo za moške brezplačnih šest dnevnic (okopavanje, škropljenje, trgatev), za ženske pa tri. (Razumeti je, da je razlika do 50 dnevnic gospodar moral plačati.) Kdo naj pride na delo, je izbral gospodar. Lahko je kdo že pri petnajstih letih delal dnevnicno. Gospodar je povrnil kolonu dve tretjini stroškov za modro galico. V *bošku* (iz it. *bosco* = gozd) pa je smel kolon pobirati samo veje, dèbel ni smel vzeti. Za vožnjo za gospodarja je veljala "žalostna cena": za celodnevno delo z vozom 66 krajcarjev.

146

Glede trajanja kolonatskih pogodb je izročilo ohranilo spomin na tisto stanje, ki je nastalo okrog prve svetovne vojne in pozneje, torej največ na dveletno in na osemletno¹⁸ trajanje, ki se je seveda podaljšalo za naslednje leto in tako naprej, če ni bilo z nobene strani odpovedi. Primeri kolonskih razmerij, ki so dejansko - ne glede na razmeroma kratko pogodbeno dobo in odpovedljivost - trajala zelo dolgo, niso bili redki. Razmerja seveda niso bila podedljiva, zato je bil tudi prehod kolonije z očeta na sina stvar pogodbe; to je omogočalo gospodarju, da je ob izteku leta po potrebi oz. lastni presoji pritisnil na starejšega kolona, naj prepusti gospodarstvo sinu, če je to obetalo boljšo obdelavo. Do delitev med brati pa ob takih priložnostih praviloma ni prihajalo.

Kolonsko razmerje se je končalo, ko je ena izmed strank ob predvidenem terminu odpovedala pogodbo in je nato iztekla pogodbeno doba. Odpovedni termin je bil spomladi. Če je odpovedal gospodar (v novejšem času baje praviloma sodno), so rekli, da je "poslal slovo". Na Martinovo je potem kolon moral oditi. Odhodu kolona in njegove družine so pravili *slovó*, *komjat* (it. *commiato* = dovoljenje za odhod, tudi samo slovo). V Medani so se baje nekoč vsako leto ob Martinovem selili do trije koloni.

Izjemoma se je razmerje lahko končalo s tem, da je kolon odkupil kolonijo. Če je hotel toliko prihraniti, je moral biti *šparmajster* (Kozana). Okrog Medane so vedeli povedati, da se je že pod Avstrijo večalo število svojakov s tem da so se koloni odkupili ali da so kešoni kupili zemljo. V Biljani so pravili, da so pod Avstrijo veliko prinašale češnje, tako da so si s tem denarjem koloni kupovali zemljo. (V Medani so koloni imeli češnje proste, t.j. na lastno voljo.) Vsi gospodarji seveda niso radi videli odkupa. Ko je Avstrija "razglasila, da se lahko koloni odkupijo" (mišljena so morda leta po zemljiški odvezi, op. S.V.), "so gospodarji vsakega vprašali, ali je za to vero', in ker so vsi rekli, da so, so ostali koloni" (izročilo v Višnjevku).

O razširjenosti kolonata je bilo izročilo izredno izčrpno. Na splošno je bilo po neki razlagi odločilna kakovost zemlje: kolonat se je lahko uveljavil tam, kjer je bila rodovitna zemlja. K tej opazki je treba dodati, da to gotovo velja za staro,

¹⁸ Za osemletno dobo je poročevalec v Medani vedel povedati letnico 1922, s čimer je bil zelo blizu zgoraj omenjeni kolonski kolektivni pogodbi iz l. 1921, ki tega leta še ni mogla stopiti v veljavo.

dokaj sklenjeno posest veleposestev. Ko pa je bila ta pravna oblika izoblikovana, so jo uporabili tudi v sosednih krajih, če je npr. svojak gospodarsko propadel ali če je kaka kmetija po dedni poti prišla v last kake cerkvene pravne osebe. Tako je tudi bolj razumljivo, da so nekatere vasi (npr. Medana, Dobrovo, Fojana, Neblo, Vipolže) veljale za pretežno kolonske, v drugih pa je bil le tu in tam kak kolon. Precej kolonov je bilo po izročilu v Slavčah (med njimi trije Baguerjevi), nekaj jih je bilo v Goranjem in Dolanjem Gradnu (gospodar je bila Sv. Gora nad Solkanom), v Kozani naj bi jih bilo osem (štirje Attemsovi, ki jih je pozneje prevzel Teuffenbach in štirje Urbančičevi, prevladovali pa naj bi bili mali kmetje), v Biljani so bili Baguerjevi (prej Cattarinijevi ?) in cerkveni koloni, v Brestju sta bili od 17 hiš dve kolonski (eni je bila gospodar cerkvena oseba, drugi svetna), v Imenju so bile od 30 hiš nekdanji štiri kolonske, v Drnovku sta imela kolone Obljubek in nekdo iz Krmina, v Golem Brdu je bilo 13 hiš, kolonstvo pa je bilo redko, na Brdicah je bila od nekdanjih desetih hiš ena kolonska, na Kojškem ni bilo kolonata, tudi Vedrijanci so bili "samosvoji" itd. - Vseh teh podatkov sicer ne gre jemati in obravnavati kot uradne statistične virov, morda pa so kot splošna slika - ne glede na morebitne drobne napake - bolj plastične kot bi mogla biti tabela.

Dogodkov v zvezi s socialnimi boji v začetku italijanske oblasti¹⁹, zlasti tudi pomena kolona iz Fojane Joška Polenčiča, so se nekateri dobro spominjali.²⁰

Še nekaj podatkov o življenju in delu kolonov. V njihovo zasebno življenje se gospodar praviloma ni vtikal. Izobrazbena raven pa je bila precej nizka. V Fojani so pravili, da knjig pri hiši niso imeli in da gospodarji tudi niso radi videli, da bi koloni brali, češ da je to znamenje lenuhov. Nekatere pridelke (krompir, koruzo) so koloni hranili kar v hiši.

Koloni so si drug drugemu pomagali pri trgatvi. Sezonsko delo, ki je dajalo stranski zaslužek, je bilo - za kolone in druge - lupljenje češpelj.

Zelo presenetljive so nekatere trditve o pravicah kolona na skupnem vaškem svetu. Da jih je kolonija kot zemljišče lahko imela (npr. pašo), ni nič posebnega, pač pa ne bi pričakovali gmajnskih pravic kolona, ki je bil pravno samo začasen prebivalec vasi. Kljub temu so mi v Medani trdili, da so tudi koloni veljali za *občinarje* in da so zato tudi oni pod Avstrijo ob delitvah *komunje* (gmajne, skupnega vaškega sveta) dobivali svoj del. Nasprotno domnevo je bilo slišati v Višnjevku: Poročevalec je mislil, da koloni na gmajni niso dobili "svoj *pri*" (del, iz it. *parte*), ker niso bili stalni. Bolj verjetno se mi zdi drugo. Toda tudi v Biljani je bilo slišati, da so komunjo razdelili med kolone, svojake in gospodarje kolonov in da so na razdeljeni komunji napravili dobre vinograde. Sploh so podatki o tem, kdo je pri delitvi gmajn dobil deleže, precej različni. Morda res ni bilo povsod enako.

¹⁹ Opisuje jih Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 79-83.

²⁰ Izčrpen zapis Marije Jagodic (-Makarovič), zvezek 10/30, str. 38-52. Zapis ima naslov "19.VIII.1953 v Fojani (pri Polenčiču)." Joško Polenčič je bil zlasti v letih neposredno po prvi svetovni vojni eden izmed socialističnih organizatorjev kolonskega gibanja. Podatki o udeležencih pogajanj l. 1921 v Gorici (str. 46 zvezka) se npr. ujemajo s Stresovimi (zg. op. 2), str. 78. Zapiski v zvezku zadevajo med drugim politična dogajanja. So tudi tako lapidarni, da jih more glede dogodkov pravilno uporabiti le zelo dober poznavalec terena in njegove novejšje zgodovino. Primerjava z drugimi viri bi bila tudi fontološko prav zanimiva. Tukaj mora zadoščati to opozorilo.

Za konec še anekdota iz Višnjevka: Pripovedovalčev oče se je poročil doma na koloniji, gospodarstvo pa sta še obdržala stara. (Tudi pri kolonih so stari rajši sami ostali gospodarji.) Priženjena mlada žena je videla, da imata stara denar v banjku (klop, iz it. *banco*) in je to povedala možu. Rekel ji je: "Beži domu in vzemi 40 goldinarjev". Zakopala sta jih v brajdi. Stara sta to opazila in šla k sodniku. Ta je vprašal, ali gre za hišni denar. Odgovor: "Hišni denar", ker je bil pridobljen s skupnim delom. Sodnik: "Bejžte domov!" (Očitno je dobro ločil družinsko lastnino od osebne, op. S.V.) Anekdota pove, da je kljub formalni kratkotrajnosti kolonatske pogodbe v praksi bilo v družinski strukturi marsikaj podobno kot na lastniških kmetijah.

Normativne in druge pravne vire o kolonatu je treba pač spoznavati s pomočjo tiskanega in pisanega gradiva. To še zdaleč ni izčrpano. Zlasti je treba uporabiti zemljiško knjigo in delo komisije za agrarno reformo. Ustna tradicija pa nam ob tem pove podrobnosti iz vsakdanjega življenja, ki bi jih v arhivih težko dobili ali pa le z velikim trudom in le, če bi bilo gradivo zelo dobro ohranjeno. Iz pravno etnološkega zornega kota nam izročilo predvsem pove, kako so ljudje sami doživljali to razmerje, kakšne predstave so sami imeli o njem. S tem naj bo tudi osvetljeno mnenje, da se zgodovinopisje in etnologija lahko ukvarjata z istim predmetom, pri tem pa razločujeta po izbranem zornem kotu.

O AVTORJU

Sergij Vilfan, doktor prava, redni profesor pravne zgodovine na Pravni fakulteti v Ljubljani v pokoju, honorarni profesor Pravne in državoslovne fakultete v Gradcu, član SAZU, zunanji dopisni član Poljske in Avstrijske akademije znanosti; 1981-1991 predsednik Mednarodne komisije za zgodovino mest, član več drugih mednarodnih komisij in združenj. Glavna dela: *Pravna zgodovina Slovencev* (1961), *Rechtsgeschichte der Slowenen* (1968), *Zgodovina agrarnih panog II* (1980, večji del besedila), *Uvod v pravno zgodovino* (1991); okrog 350 bibliografskih enot v desetih jezikih.

ABOUT THE AUTHOR

Sergij Vilfan, Doctor of Law, Professor Emeritus of Law History at the Faculty of Law in Ljubljana, Hon. Professor of the Faculty of Law and Political Science in Graz, member of the Slovene Academy of Sciences and Arts, external corresponding member of Polish and Austrian Academies of Sciences; 1981-1991 Chairman of the International Commission For the History of Towns, member of several other international scientific commissions and associations. Outstanding works: *Pravna zgodovina Slovencev* (1961), *Rechtsgeschichte der Slowenen* (1968), *Zgodovina agrarnih panog II* (most of the entries, 1980), about 350 bibliographical units, in ten languages.

SUMMARY

ORAL TRADITIONS ON QUOTA-LEASING IN THE BRDA REGION

The originally Italian leasing-system in which the lease was called *colonia* and the tenant(-farmer) *colono* (pl. *coloni*) involved only the westernmost fringes of Slovenia. It is possible that some provisions of agricultural legislation dating from the 16th century and mentioning "colonus simplex" are already connected with the system. Later on the system was regulated by civil legislation, especially the General Civil Code (1811). When abolished, the *colonia* survived as a relation governed by civil law. The Provincial Law of Gorizia / Gradisca on the *colonia* leasing-system (1914) was never really brought into effect, but after World War I collective agreements and some rules which had been established in Italy, among them the Codice Civile, were carried into effect. Around the turn of the century the westernmost pocket of the Slovene territory counted some hundreds of *coloni*. In the area which came under the jurisdiction of Yugoslavia right after World War II, the system was abandoned as early as 1945, followed, in 1947, by the region previously allocated to Zone A.

149

Five years after the *colonia* was abolished, in 1953, a research team of the Slovene Ethnographic Museum visited the Goriška Brda region and, besides other activities, gathered evidence on how the population of this region had experienced the system and what it had been like according to their perception. These essential data on the nature of the system and on some of the general rules corresponded with the available written sources to a relatively high degree, thus confirming the reliability of these and other only verbally reported data.

There were free peasants (who owned land), day-labourers (who owned no arable land) and *coloni*. The poor were considered to be a special category. The social differences between these groups were substantial. The landlords of the *coloni* were noblemen, the bourgeoisie and the church. Oral tradition has preserved some information on the origin of the noblemen (Venetian, French...). The *coloni* themselves originated either from generations of *coloni* or were pauperized free peasants, farm-hands who married etc. The lease called the *colonia* mostly covered only a relatively short period of time, but in many places it was prolonged year after year. When a *colono* died one of his sons could take over the lease if the landlord approved. Only exceptionally did the *coloni* live in "joint family". When a new lease was initiated an inventory was made, and especially the vines were counted on a tally. The lease included housing and outbuildings as well as the land but not the woods. The *colono* had to cede to his landlord a share of the main crop; for wine it used to $2/3$, in the later period less. For the rest of the arable land he had to pay a fixed rent. Corvee was widespread but very different rules governed it. And equally different were the decisions when the question arose whether the *colono* had a right to a share of the common land when it was parcelled out.

RIASSUNTO

TESTIMONIANZE SUL COLONATO NEL COLLIO

Si riferiscono forse già al colonato (presente soltanto ai limiti occidentali delle terre slovene) alcune norme di diritto agrario del XVI secolo che parlano di colonus simplex. Più tardi questa materia era regolata dalle norme del diritto civile ed in particolare dal Codice civile generale (1811). Con l'esonero del suolo (1848/49) il colonato non venne soppresso. La legge provinciale per Gorizia/Gradisca sul colonato (1914) non venne in pratica mai applicata, invece dopo la prima guerra mondiale furono in vigore, oltre ad alcuni contratti collettivi, anche delle normative generali italiane, e tra queste il Codice Civile. Nelle zone occidentali del territorio sloveno per i primi anni del nostro secolo è attestato un qualche centinaio di coloni. Nelle aree passate alla Jugoslavia subito dopo la fine della seconda guerra mondiale, il colonato venne soppresso già nel 1945, in quelle che dal 1945 al 1947 entrarono a far parte della Zona A, appena nel 1947.

150 Nel 1953, cinque anni dopo la soppressione del colonato, un'equipe del Museo etnografico sloveno al lavoro nel Collio, raccolse, fra l'altro, notizie sul colonato in quella zona e sulle cognizioni fondamentali in merito della gente del posto. I dati generali combaciavano con le fonti scritte quello che conferma la loro veridicità anche in relazione ad altre notizie, rilevate soltanto oralmente. I contadini si dividevano in proprietari (svojaki), giornalieri senza terra (kešonarji) e coloni. Un gruppo a parte era rappresentato dai poveri. Le differenze sociali tra i vari gruppi erano notevoli. I nobili, altri signori (specialmente borghesi) e la Chiesa erano i padroni dei coloni. Di alcuni nobili si sapeva, per tradizione, l'origine (veneziani, francesi...); i coloni provenivano in maggioranza da famiglie che da generazioni appartenevano a questo stato, una piccola parte era composta poi da proprietari che avevano perduto la terra, da domestici sposati, ecc. Il contratto di colonia aveva breve durata, ma in molti luoghi veniva rinnovato di anno in anno. Se il colono moriva uno dei suoi figli poteva succedergli in accordo col padrone. I coloni vivevano di rado in "famiglie grandi". Quando un colono prendeva possesso del podere assegnatogli si procedeva all'inventario dei beni: le viti ad esempio si contavano facendo delle tacche su un scontrino. Il podere del colono comprendeva l'abitazione, gli edifici accessori e la terra, ma non i boschi. Il colono era tenuto a versare al padrone parte del prodotto principale, per esempio 2/3 del vino, quota che in seguito venne diminuita. Per il resto dei oggetti affittati si stabiliva un affitto fisso. Molto diffusi erano pure gli obblighi di corvee, che sottostavano a regole diverse da luogo a luogo. Anche il diritto di usufruire delle proprietà comunali era regolato in maniere differenti.